

AHMET YESEVİ'NİN HİKMETLERİNDEKİ VAROLUŞ KATEGORİLERİ YORUMUNA YÖNELİMSSEL YAKLAŞIM

INTENTIONAL APPROACH TO THE INTERPRETATION OF EXISTENTIAL CATEGORIES IN THE “KHİKMETS” OF AKHMET YASSAWI

NURSULTAN SARSENBEKOV

Sorumlu Yazar/Correspondence

AINUR ABDINA

Öz

Bu makalede, Ahmet Yesevi'nin *Divân-ı Hikmet*'indeki varoluş kategorileri, kavramsal ve fenomenolojik araştırma yöntemleri yardımıyla incelenmektedir. Makalenin amacı, insan doğası, yaşamın anlamı, varlık ve zaman arasındaki ilişki, Yaradan'a olan gerçek sevgi ve yaşam ile ölüm arasındaki ilişki türünden konuları incelemektir. Makalede, insan doğasını tanımlayan varoluşsal nitelikler Ahmet Yesevi'nin bilgeliğinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Varoluşçular arasında yer almamasına rağmen, varoluşsal kategoriler Ahmet Yesevi'nin bilgeliğinden açıkça ayırt edilebilir “Bilgelik kitabının” kavramları, varoluşsal krizdeki ruhlar için aşkın soruların cevaplarının bir hazinesidir. “Hikmetlerin” temel amacı dinseldir ve Ahmet Yesevi, varoluşsal kategorileri kullanarak dünya yaratılışı ve insan doğası (varlık) gibi hayati konularda yönelimsel öğütler vermektedir. Varoluşsal kategorilerin yönelimselliğinden bahsettiğimizde, Husserl'in fenomenolojisindeki yönelimselliğin anlayışını kastediyoruz; bu, oryantasyon eylemini, öznenin, diğer bilişsel yapılara dikkat dağıtmadan, yalnızca belirli bir felsefe nesnesinin analizine dahil edilmesi olarak görmektedir. Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde açıkça ifade edilen, bu sübjektif tecrübe ve tefekkür hareketinin yaşanmasıdır. Günümüzde varoluşçu felsefe, önemli kavramların ve metafizik olguların insan hayatındaki anlamını ve yerini tartışabilecek noktaya gelmiştir. Ahmet Yesevi, yaşam ve ölüm gibi öylesine derin ve hususi varoluşsal kategorilerinden bahsetmiştir. Modern felsefede, bu kavram ve fenomenlere dikkat çeken varoluşçuluktur. Varoluşçuların bakış açısından, yaşam saçma bir durumda bile en yüksek değere sahiptir. Ama yaşam, her zaman ölümlü sınırlıdır. Ölümün eşliğindeki yaşam, kayıp ve yaşamın anlamını arama, Ahmet Yesevi'nin yirminci yüzyılın varoluşçuluğundan çok önce gündeme getirdiği konulardır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Hikmetler, Varoluşsal Motifler, Yönelimsellik, Transandantal Deneyimler.

Abstract

In the article helped by conceptual and phenomenological research methods, existential categories in the “*Diwani Khikmets*” by Akhmet Yassawi are studied. The aim of the article is to analyze human existence problems, the meaning of life, the relationship of being and time, true love for the Creator, and the phenomenon of life and death. Although Akhmet Yassawi does not belong to the existentialists, existential categories can be clearly distinguished in the “*Khikmets*”. The concepts of “*The Book of Wisdom*” are a storehouse of answers to transcendental questions for people in existential crisis. The main purpose of the “*Khikmets*” is religious, and Akhmet Yassawi presents “intentional” advice on vital issues such as world creation and human nature (being), using existential categories. When we talk about the intentional meaning of existential categories, we mean the understanding of intentionality in Husserl's phenomenology, which considers the act of orientation as the inclusion of the subject in the analysis of an exclusively given object of philosophizing without distraction to other cognitive constructs. It is this subjective experience and living of the act of contemplation that is vividly expressed in “*Khikmets*” by Akhmet Yassawi. Akhmet Yassawi talks about such deep and exclusively existential categories as life and death. In modern philosophy, it was existentialism that revived attention to these concepts. From the point of view of existentialists, life, even in a situation of absurdity, is of the highest value. But this is life, always “borderline” with death. Life on the verge of death, loss and the search for the meaning of life are situations that Akhmet Yassawi raised long before the existentialism of the twentieth century.

Keywords: Akhmet Yasawi, “Khikmets”, Existential Motives in Intentionality, Transcendental Experiences.

Giriş

Bir insan için en önemli değer, hayattır. Yaşam, bir insanı oluşturanın tek, mutlak olasılığıdır. İnsan yaşarken, hayatın anlamı hakkında düşüncelerini ve ilkelerini oluşturur. İnsan varlığı ile hayatının özüne yönelik soruları yanıtlama hususunda bilim insanları hatta ruh bilim araştırmacıları çaresiz kalmışlardır. Böyle aşkın sorularla ancak felsefe, özellikle varoluşçuluk akımı uğraşmaktadır. Hayat insana verilmiş bir varlıktır, varlığın özü ise, insanın bu varlığın tüm tezahürlerinde anlam arayışı içinde bilinçli bir hayat yaşamasıdır. Varoluşsal akış bunu önermektedir.

Varoluşçu akım, ahlak meselelerini merkezine alır. Hayat kaidelerini varoluşsal problemlerden hareketle oluşturan toplumlarda insan(lık) sevgisinin yükselmesi ihtimal dâhilindedir. Kamu hayatında ahlaki kaideleri oluşturabilmek çağdaş hayatın küresel problemlerinden biridir. Bu ancak bir ülkenin yahut bir milletin değil, bütün cihan seviyesinde evrensel dünya görüşünü yayan varoluşçuluk sahasıyla doğrudan ilgilidir.

İnsan varlığını oluşturan unsurlar felsefede geniş bir şekilde tartışılmaktadır. Bunlar, insanı oluşturan nitelikleri içerir. Yani ‘hakikat’, ‘insanlık’, ‘vicdan’, ‘utanç’, ‘onur’, ‘teşvik’, ‘sorumluluk’, ‘umut’ ve benzeri şeylerdir. Bunlar, insan yaşamının anlamını netleştiren varoluşsal temalardır. Bunlar, Ahmet Yesevi’nin hikmetinin özü olan, aynı zamanda insanı insan olarak da oluşturan kavramlardır. Yani, yukarıda sayılan varoluşsal unsurlar üzerinden “mükemmel Müslüman” kavramının oluşmasıdır. Varoluş filozoflarının gündelik olana karşı öne çıkardıkları otantiklik arayışı, genel olarak tasavvuf düşüncesinde taklidî olanın aşılması tahkiki olana geçiş fikriyle bir anlamda paraleldir. Gündelik kaygılar arasında varlığın unutulmasına karşı otantik varoluş, iskalanan varlığı derinlemesine yaşamak, tecrübe etmek anlamına gelir. Taklitten tahkike geçiş sürecinde de ‘kâl’de veya ‘bilgi’ düzeyinde kalan ve henüz içselleştirilmemiş olan, içselleştirilerek ‘hâl’e ve bizzat tecrübeye dönüşür. Hayatın, derinlemesine yaşanması, böylelikle bilişsel bir anlam da taşıyan ‘zevk’e dönüşmesi ve gündelik kaygıların sığılğında unutulmaması yukarıda sıralanan varoluşsal unsurlar sayesinde mümkün olur. Öte taraftan varoluş felsefesi (/felsefeleri) ile genel olarak tasavvufun, özel olarak ise Ahmet Yesevi, düşüncesinin taşıdıkları bu türden paralelliklere rağmen birtakım farklılıkları da taşıdığını belirtmek gerekir.

Büyük Turan bölgesi, dünya bilimine katkıda bulunmuş birçok ünlü ilim ve fikir doğum yeridir. Türk oğulları, yani dinî ve ahlaki ilkelere bağlı olan düşünürler, halkları birbiri ile yaklaştırmış ve onların arasındaki manevî ilişkiyi devam ettirebilmişlerdir. Aslında Ahmet Yesevi, dinî ve ansiklopedik bilgi konusunda uzman, bir mutasavvıftır. Hoca Ahmet ilk önce insanı sevmiş, insanı saymış, insana özel bir sevgiyi ve merhameti salıklayan evrensel ve ahlaki kaideden yana olmuştur. Bu, *Divân-ı Hikmet*’inde açıkça görülmektedir. Hoca Ahmet, her şeyden önce evrensel birer ilke olan sevgi ve saygı çerçevesinde insanlara karşı şefkatli davranmıştır. *Divân-ı Hikmet*’in içeriği bu ilkeyi yüceltir. Yesevi’yi insanlara anlamlı yaşam biçimlerini göstermeye iten de bu aşktır.

Varoluşsal problemler, insanın fitratına ilişkin daha derinden bir fikir edinmemizde bize yardımcı olur. Karakter, insanın içini de dışını da güzelleştiren bir parfüm gibidir. Kazaklar, “yüzü güzel görünen kişiden korkma” derler. Güzel huyun bu yaşama ve sonsuz yaşama katkısı çok büyüktür. Öyleyse, hayatın özünü arayanlar için Ahmet Yesevi’nin “hikmetler”inde bulunan ‘varoluşsal’ temalar çözümlenmeye çalışılacaktır. Burada transandantal deneyim yoluyla “varoluşsal” durumları anlamaya

dönük bir dikkat bulunmaktadır. Öyleyse yaşamın anlamını arayan insanlar için Ahmet Yesevi'nin “hikmetler”indeki varoluşsal hususiyetlerin incelenmesi teklif edilebilir. Husserl'in eserlerini inceleyen bilim adamları:

“Filozofun yönelimsel yaklaşımının içeriğinin iki boyutu ayırt edilir: Bilince içkin olan gerçek deneyimler (hisler) ve amaçlananlar yani bilincin içeriğine dâhil edilen, içkin olmayan, deneyime aşkın olan yönelimsel deneyimler. Nesnel gerçek deneyimlerde “gizli” değildir ve nesnelere ve süreçlerin nesnel dünyası (yani yönelimsel nesnelere), “bilinç akışına” girip özü bulmaya dayalı fenomenolojik bir yöntemle tefekkür sırasında bilinç tarafından nesneleştirilir” (Gagarin, 2015, 42) demiştir.

Aslında varoluşsal durumların yönelimsel deneyimleri, Ahmet Yesevi'nin eserlerine derin bir felsefi anlam kazandıran “Hikmetler”indeki özelliğidir.

Çalışmanın yöntemine gelince insan yaşamının özü ve anlamına dair meseleler hakkında kavramsal ve fenomenolojik analiz yapılmıştır. Varoluşsal fikirleri tartışmak için *hermeneutik* yönetime önem verilmiştir. Hikmetleri felsefi açıdan incelemek insan varlığına ve hayatın özüne ait *gnoseolojik* soruları etraflıca araştırmayı imkân sağlar. Bu kendini tanımaya gayret eden öznel arayışlara metafizik bakımdan yanıt vermenin bir usulüdür. Varoluş kategorilerini araştırma amaçlı fenomenolojik yönün ana yöntemlerinden biri, yönelimsel yaklaşımı gerçekleştirmek için Ahmet Yesevi'nin “*Divân-ı Hikmet*” eserinden faydalanılmıştır.

Varoluşçuluğun ahlaki gücünü ortaya koyan araştırmacılar hümanizmin varoluşçulukla karşılıklı bağlantılarını göstermektedir. M. Heidegger, yönelimselliği hiçlikten bir harekete; K. Jaspers (1991, 376), var olma arzusu ve N. Abbagnano (1998, 43), varoluşun kendisine giden yol olarak anlamıştır. Çalışmada yönelimsellik kavramını Husserl'in yorumu açısından kullanıyoruz. Bununla birlikte bu tür araştırmacılarından S. Kerimbay'ın “*Yesevi Olgusu- Yassauî Olayları. Okuyucunun Otbasy'si*” eserini ayrıca dile getirmek mümkündür. Bu eserde hikmetlerin varoluşçu felsefe perspektifinden dikkat çeken boyutları tartışılarak ahlaki sorunlar etraflıca anlatılmıştır. Ayrıca, Ahmet Yesevi'nin dünya görüşüne ait varoluşsal meseleler üzerinde çalışan bilim adamlarından Mekemtas Mirzahmetoğlu, Mehmet Fuat Köprülü, İbrahim Kalın, Muzaffer Tan ve Dosay Kenjetayev'in eserlerinden istifade edilmiştir.

1. Yesevi Görüşünde “Varlık ve Zaman” Arasındaki İlişki

“Zaman ile mekânı, insan ile evreni metafizik bir bütünlük içinde ele alan Hoca Ahmet Yesevi, zahir ile batinın, mana ile suretin, hüküm ile hikmetin ancak doğru bir ontolojik ve epistemik çerçevede ele alındığı zaman insanı hakikate ve kurtuluşa ulaştırabileceğini söyler” (Kalın, 2017, 2).

Ahmet Yesevi, dünyadaki en yüksek dindarlık biçimini uygulayan Türk sufilerinin ruhani lideridir. Orta Çağ Türk dünyası felsefesinin önemli bir temsilcisi ve Türk dünyasının kültürel hayatını İslam'la uzlaştırmayı başarmış bir tasavvuf padişahıdır. XI-XII. yüzyıllarda Türk topraklarında doğan dehanın hayatının ve eserinin araştırılmasının uzun yıllar yasaklandığı, kendisinin dinî ve tasavvufi konularda tehlikeli görüşlere sahip olduğunun iddia edildiği bilinmektedir. Amacımız, Ahmet Yesevi'nin insan hayatının anlamı hakkındaki düşüncelerine bakmak, varoluşsal yönlerini göstermektir.

Hoca Ahmet Yesevi, “*Divân*”ı ile İslam'ın zayıfladığı bir dönemde hikmetini ilân ederek İslam dünyasını diriltmiş ve Türk dünyasına sunmuştur. İnsan varlığının

oluşumunda dinin rolü özeldir. Çünkü dinî normlar sayesinde kişi yaptığı kötülüklerden kurtulur. Kalbinde iman olan, cehaletin düşmanıdır. Dinsiz insan “kibr”e yenik düşer. Ahmet Yesevi, bu konuları ahlaki standartlar üzerinden tartışır ve insanlara çıkış yolları önerir. Yani, varoluşçuluk prensibine yönelik manevi arınma, insan ruhu bilimi, öz varlığına ve mükemmelliğine odaklanan vicdan bilimidir.

İslam’ın Orta Asya ve Kazakistan’da yaygın bir kolu olan tasavvuf, Hoca Ahmet Yesevi adıyla yakından ilişkilidir.

“Tasavvuf, İslam’ın ruhu ve özüdür, bilincin büyümesinin, ruhun arınmasının, vicdanın uyanmasının, manevi olgunluğun bir işaretidir. Dürüstlük, arlı olmak, Allah’ı sevmek ve insan sevmektir”.

Yesevi bunu başaran düşünürlerden birisidir.

“Kendisi tasavvufun en üst mertebesine ulaşmakla kalmamış, başkalarını da ulaştırmaya çalışmış ve bu amaçla meşhur “*Divân-ı Hikmet*” kitabını yazmıştır. “*Hikmet Kitabı*” olarak anılan bu eseri, Arapça ve Farsça olarak *Kur’an* ve İslam’ın esaslarını Türk halklarına tanıtan bir eser olarak görmek yeterli değildir. Yesevi’nin amacı bunun ötesinde veya derindedir: İnsana insani sorumluluklarını açıklamak, onun hayattaki amacını belirlemek, kalbini ve ruhunu uyandırmaktır” (Nuryшева, 2002, 53).

Varoluşsal niteliklerinin en yüksek kategorilerinden biri varlıktır. Varlık, insanoğlunu oluşturan ‘anlam’dır. Vicdan, utanç gibi iyi özelliklerin bulunması da insanın varlığı ve anlamıdır. M. Heidegger’e göre, ‘utanç’, ‘varlığın’ ve ‘anlamın’ çağrısıdır. Ancak ‘varlığın’ ve ‘anlamın’ kalıplaşması doğrudan ‘zamana’ bağlıdır. Zamanın üç aşamasında: - geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanın ilişkisinde - insan kendini oluşturmanın çeşitli aşamalarından geçer. Bu diyalektik bir yasadır. Yesevi’ye göre analiz edildiğinde:

*“Yedi yaşta Arslan Baba ’m arayıp buldu;
Her sırrı görüp perde ile sarıp kapadı;
Allah’a hamd olsun, gördüm’ dedi, izimi öptü;
O nedenle altmış üçte girdim yere,*

*Yaşım yetti yirmiye, geçtim makâm
Allah’a hamd olsun, pîr hizmetini tam eyledim
Dünyadaki kurt ve kuşlar eyledi selâm
O nedenle Hakk’a yakın oldum ben işte”* (*Divân-ı Hikmet*, 3)

öz varlığının oluşumunun doğrudan zaman kanallarıyla ilgili olduğunu belirtir.

“Varoluşun” (mevcudiyet-yazar) varoluşsal-ontolojik yapısı doğrudan zamana bağlıdır. Bu nedenle, varlık ufku olarak zaman, farklı modlarda belirleyici bir rol oynar.

Herhangi bir yaşamda olduğu gibi, insan varlığı ‘zaman’da gerçekleşir. Ayrıca ‘zaman’, bir nesnenin gelişimindeki aşamaları işaretlemenize olanak tanır; örneğin, çocukluk-yetişkinlik-ergenlik, yetişkinlik-yaşlılık-ölüm bu aşamaların kendi zaman çerçeveleri vardır. Zaman, tüm varoluş, değişim ve gelişim süreçlerinin özelliklerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Zaman hiçbir şey üretmese de tüm ilişkiler ‘zaman’ içindedir (Nugman-Shaimukhanova, 2008, 93).

Ahmet Yesevi 6. hikmette zaman ve kendi varlığının uymadığına yakınır:

*“Elli yaşta ‘Yiğidim’ dedim, amelim zayıf;
Kan dökmedim gözlerimden, bağırum ezip;
Neşim için yürür idim, it gibi gezip,
Zâtu ulu Rabbim, sığınıp geldim sana” (Divân-ı Hikmet, 6).*

Anlam, yaşadıktan sonra oluşur. İnsan, yaşamı boyunca bir anlam yaratır ve anlar. Ahmet Yesevi’de yaşamının son yıllarında yaşam “özünü” kavradığını böylece anlatmaktadır. Örneğin, önde gelen varoluşçu M. Heidegger “*Varlık ve Zaman*” adlı çalışmasında insan doğasının ‘zamana’ doğrudan bağımlılığını bir kez daha gösterir: “*Dasein*” kavramının anlamı da bunu ima eder. M. Heidegger’in dünya görüşündeki insan varlığının şu anda görülmesini ve canlılığını yansıtan “*Dasein*” kavramı, doğa ve zamanın diyalektik bağlantısını göstererek, birbirine bağımlılığını da kanıtlamaktadır (Heidegger, 2003, 264). Bu, Kazak dünya görüşündeki “var ol!” kavramıyla aynıdır. Dolayısıyla insanın, kendisine verilen zamanın değerinin ve onun ölçülemez armağanının zamanında farkına varması, insan doğasının oluşması için bir ön koşuldur. Yani “var olması”. Bu da insanın tüm gücüyle elinden gelenin en iyisini yapması anlamına gelir. Daima “var ol!” anlayışını günlük dua dilek olarak kullanmayı uygun gören bilgin Kazak şöyle der: “Olursan ateş gibi ol!”, “Demiri kızgınken vur!” veya “Düşersen nardan düş!” diye cesur olmayı önerir. Kazak şairi ve filozofu Şakarım (Kudaiberdiuly, 2008, 383) şöyle demiştir:

*“Tekrar dönüp kavime gelmezsin,
Var olanı, emeğini yaşarken vermelisin”,*

diye zamanın ve hayatın bir defaya mahsus verilmesini, insanın onu kendi varlığını oluşturmak ve ispat etmek için elinden geldiğince kullanmasını, zamana müdahale etmemesini tembih eder. İnsan hayatı ölçülüdür, geçicidir.

Sufilere göre, “Kâmil insan, Allah ile birliğini tam olarak idrak etmiş, yani Allah’ın huyunu ve suretini kabul etmiş ve bütün ona katılmış kimsedir” (Nısanbayev, 1998, 32). Mükemmellik mertebesine ulaşmak kolay değildir, ancak tüm insanların olgunlaşma fırsatı vardır. Erişim kişiye bağlıdır. Ve en olgun, mutlak mükemmel insan olan Peygamber Muhammed’in hayatını ve öğretilerini Hoca Ahmet örnek alarak izlemiş, onun davranışlarını tekrarlamış ve başkalarına aktarmıştır. Kâmil insan olmanın yolu, tasavvuf, Allah’tan başkasını tanımamak, dünyayı, evlatları ve şehveti terk ederek takvanın yolundan gitmektir. Bunun için her şeyden önce kalbi uyandırmak, Allah’ı sevmek, ona karşı sevgi yaratmak gerekir ve bunun temelinde Allah’a olan inanç mevcuttur.

Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi’nin hikmeti de bu hikmetler yolculuğunun nadide duraklarından biridir. Onun hikmet mirasını hatırlamak, giderek karanlıklara ve zulme boğulan dünyamızda elbette yolumuzu aydınlatacak ve hakikat nurunun daha fazla insana ulaşmasına imkân sağlayacaktır (Kalın, 2017, 12).

İnsan yaşamının anlamı hakkındaki Eski Yunanlılardan günümüzdeki varoluşçuluk akımlarına kadar insanı rahatsız eden sorulara Ahmet Yesevi kendi yaşamı ve ilmi aracılığıyla şöyle cevap vermiştir.

1.1. Allah’a Olan Sevginin Öznitelikleri

Aşk, varoluşun gerçeğidir, yaşamın anlamında belirleyici faktördür. ‘Varlığın gerçeği’, ‘mutlak’ gerçektir.

Yesevi, Allah'a âşık olmadan önce Allah'ın yoluna girmenin yollarını önerir:

*“Zâhir ilmini okuyarak, hâl ilmine ulaşarak,
Yokluk içine batarak varlıklardan alınız.
Yırtıp şefkat perdesini, dileyip cemâl vadesini,
Açıp gönül gözünü müşâhede eyleyiniz” (Divân-ı Hikmet, 91).*

Bu nedenle, gerçek aşk için gerekli nitelikler vardır. Bunlar, âşık olmayı tamamlayan varoluşsal unsurlardır. Bu, bir yandan Kazak halkının yaşam felsefesidir. Çünkü kişinin karakterini düzeltmeden Tanrı'ya âşık olmasının imkânsız olduğunu 88. ve 217. hikmetlerinde kanıtlamaktadır:

*“Cemâlini talep eyleseniz ey zakirler,
Cândan geçip halka içinde görün cemâl,
Şevkin ile Allah deyip, doğruya dönüp,
Gece uykusunu harâm eyleyip olun uykusuz.*

*Nefsin senin, bakıp dursan, neler demez;
Ağlasan Allah'a doğru boyun bükmez
Ele alsan, yaban kuşu gibi ele konmaz;
Ele alıp gece uykusunu, eyle uykusuz.*

*Nefs yoluna giren kişi rezil olur,
Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günâhkâr olur,
Yatsa, kalksa şeytân ile yoldaş olur,
Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen” (Divân-ı Hikmet, 88).*

*“Halka içine cimri girse, sohbet olmaz,
Zâkir kullar zikrederek feyz alamaz,
O sohbetden erenlerin kokusu gelmez,
Zâkirlerin ömrü zâyi geçer imiş” (Divân-ı Hikmet, 217).*

Yesevi, dinî ve tasavvufî irfanıyla mutlak ahlaki faziletleri, eşitliği, adaleti ve iyiliği savunmuş, Karahanlı Devleti'nin ve onun üst düzey yöneticilerinin yozlaşmasını eleştirmiştir. Bu tür hareketler, mistisizm yaftasıyla küçümsenseler de, insanların büyük çoğunluğunun arzularını, taleplerini ve niteliksel anlamda çıkarlarını ifade ettikleri için ilericidir. Çünkü birçok insanın iradesini, isteklerini ve ihtiyaçlarını göstermiştir (Kenjetay, 2003, 221).

Akıl, yönlendirici güçtür. Türk-Müslüman düşünürlerin zihinlerinde yaygın olan ve “akıl - ilim – kalp” birlikteliği içerisinde yer alan fazilet öğretisinin en basit özelliklerinden biri de Yesevi irfanında bulunmaktadır. Türk-Müslüman düşünürlerinin, gönülleri akıl ve ilim birliğine götürmesinin nesnel sebebinin takip edersek, İslami değerlere yaklaşıyoruz (Abdigaliev, 2021, 13).

Büyük Kazak şairi ve filozofu Abay Kunanbayev'in 38. *Kara Sözü*'ne bakarsak, bunu şöyle tartışır:

“Belki adalet bütün iyiliklerin anasıdır. İnsaf, hayâ bu adaletten doğar. Onun için adalet insanın gönlünden gelir. O kendi gönlünde halk benimle beraberdir o adalet bütün iyiliklerin başı değil midir? Şimdi zinhar adaletten ayrılmayın, eğer ayrılırsanız iman da insanlık da gider. Şimdi bizim başta tarif ettiğimiz gibi Allah ilim sahibi, adaletli, merhametli,

kudretlidir. Sen de bu ilim, merhamet, adalet gibi sıfatlarla kendini sıfatlandırmayı kendine şiar kıl. Hem Müslüman hem de insan olursun. İyi insan olmak üç şeyle olur: Doğruluk, samimiyet, akıl. Bunların içinden doğruluk adaleti, samimiyet şefaati, akıl da bilgiyi doğurur. Bunlar her adamın üzerine Allah tarafından yüklenmiştir ama onu yükseltmek güzelleştirmek kendi başına kemale erdirmek istiyorsan, halis niyetle arar ve uğraşırsan olur. Yoksa olmaz. Bu söylenen üç özelliğin sahipleri önce peygamberler, onlardan sonra veliler, onlardan sonra hikmet sahibi olanlar, en son da kâmil Müslümanlardır. Bu üç türlü niyet Allah'ı takip eder, kendini kul sayan, bu niyetlere aşk olmayı, tutmayı peygamberler öğretti, veliler okudu, aşk oldu. Fakat ahiretteki faydasını gözettiler. Sevgileri o hale geldi, dünyaya ait faydaları unuttu, belki de onu hesaba almadılar”.

Abay Kunanbayev'e göre, yalnızca ahlaki normları zihinsel olarak bir yaşam biçimine dönüştüren kişi “insan-ı kâmil” olarak kabul edilebilir. Yesevi dünyasındaki “mükemmel Müslüman” ile Abay'ın “insan-ı kâmil” kavramlarının paralelliklerini bir kez daha görebiliriz (Ayan, 2017, 101).

Allah'ın zâtı, insanoğlu için transandantal bir fenomen ve herhangi bir ampirik yönteme tabi olmayan en üstün değerdir. Ancak, Allah'ın kudretini tanımayı hedefleyen Ahmet Yesevi, 50. Hikmette şöyle söyler:

*“Muhabbetin bahçesine bülbül gibi,
Seherlerde feryâd edip konasım gelir,
O vakitte Allah'ımın cemâlini,
Mânâ gözü ile açıkça göresim gelir” (Divân-ı Hikmet, 50)*

diye, Allah'ın yüzünü görmek için acele eder. Bu, Allah'ın zatını tanıma arzusudur. Tanrı'nın mahiyetini tanımak, en yüksek varlığın ustalığını tanımaya çalışmak demektir, Allah'ın suretini öğrenmek için, yaratılışın başlangıcını bencillik etmeden, hiçbir karşılık beklemeden sevmeyi, ona yakın olmayı, onun gözüne âşik olmayı teklif eder:

*“Muhabbetin şevki ile yâr iste,
Oruç, namâz Rabb'imın farzı olur,
Mahşer yerinde adâleti ile sorar olsa,
Âşıkların bir Allah'a arzı olur.*

*Âşıkların yaş yerine kanı akar,
Melekler her taraftan nûrlar yakar,
Gâfil olsa, 'Hâzır ol' deyip kendi bakar;
Gerçek âşıklar bu dünyânın süsü olur” (Divân-ı Hikmet, 100).*

Yine 233. Hikmette ise:

*“Didârını talep eyleyip, yola girsem,
Mahşer günü didârını görür müyüm?
Feryad edip, gözyaşımı saçsam,
Can verirken didâr görüp ölür müyüm?”*

*İyilerin sohbetinde cefâ çeksem,
Yaşım akıp, Hakk'a bakıp, gözüm diksem,
Namaz okuyup, riyâzette dizim büksem,
Ey mü'minler, Hakk'a yakın olur muyum?” (Divân-ı Hikmet, 233).*

Ve 238. Hikmette

*“Muhabbetin deryâsından gevher derdim,
Akşam, geceler başım ile kâim durdum,
Bihamdillah, mihnet çekip, didâr gördüm,
Allah deyip didârını gördüm işte” (Divân-ı Hikmet, 238).*

diye, Allah'ın varlığına sonsuz sevgiyi ve kâmil Müslümanlığın değerlerini belirler. Adnan Ömerustaoğlu (Ömerustaoğlu, 2016, 74), Yesevi'nin dünya görüşündeki felsefi fikirleri hakkında şunları ifade eder:

“Yesevi düşüncesinde nefsin eğitimi çok önceden bir yerde tutuldu. Kamil insan benliğini yenen insandır. Benliği yenmek, onu terbiye etmek çok zor ve sabır gerektiren bir süreçtir. Elde edilen her güzellik bir çabanın, emeğin ürünüdür”.

Hoca Ahmet Yesevi'ye göre nefse hâkim olan ve Allah'ı seven insan, ruhen arınır. Böylece hayatın yoğun sorunlarını aşarak ahlak, kanaat, dürüstlük, iyilik gibi ahlaki nitelikler kazanır. Ancak o zaman şeriatın ve öğretilerin aşamalarından geçerek hakka, Allah'a ulaşabilecektir. Şeriat, Allah'ı sevmenin bilgisidir. Tarikat ise, kişinin bu bilgiyi gerçekleştirme eylemidir. Gerçeğe ulaşmak zordur ama onun için çabalamak, nefse hâkim olmak, Allah'a sevgi ve imanı tesis etmek her Müslüman'ın görevidir (Nurysheva, 2002, 76). Avrupalı varoluşçuların dünya görüşlerine dayanarak, temel fikrin, insanın kendine bakarak hayatın anlamını bulma arzusu olduğu sonucuna varılabilir. Hoca Ahmet Yesevi'nin 207. Hikmetine dikkat edersek, en önemli amacın, “kâmil insan”ın oluşum yollarını önermek olduğunu anlayabiliriz. Yesevi'nin dünya görüşünde “kâmil insan” kavramının hayata geçirilmesi için temel görevlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Yani 207. Hikmette,

- Şeriat (Teori);
- Tarikat (Deneyim);
- Marifet (Ruhunu güçlendirerek, insanın Allah'ı gerçek sevgiyle tanıma arzusu);
- Hakikat (Yaratıcının özünü görmek)”.

Bu basamaklara hâkim olduktan sonra insan, nefsinin üstesinden gelecek, ruhunu güçlendirecek ve “kâmil âdem” unvanına ulaşacaktır. Şeriatın yerine getirilmesi ile imanın güçlenmesi, ‘namaz kılmak’ ya da ‘sadaka vermek’; tarikat aşamasında ‘şükür etme’, ‘zikir etme’, ‘korku ve umut’, ‘nefsinden arınmak’ buna dayanmak yarına bakmak. Bizce, marifetin koşulları: ‘Abdestin alınması’ ile ‘huzur’, ‘içten oruç tutma’, ‘yeni bilgi edinme’, ‘dünyadan vazgeçme’, ‘ahiretin tefekkürü’, ‘Allah'ın farkındalığı’ gibi varoluşsal deneyimler yaşanır. Sonuç olarak, gerçek ‘teslimiyet’, ‘iyiliğin ve kötülüğün bilgisi’, ‘kanaat’, ‘şeriatın, tarikatın ve hakikatın bilgisi ve yerine getirilmesi’, ‘açık gönüllülük’ gibi niteliklere hâkim olarak hakikat temsilcileriyle tanışma fırsatı açılır. Yesevi'nin iliminde insan hayatının anlamını ortaya koyan “kâmil insan” fikri budur. Bunun nedeni, insanın Allah'a varoluşsal ilişkisinin bir sonucu olarak, insan kendisinin en yüksek bilinçli varlık olduğunu hisseder.

Hoca Ahmet Yesevi, halkın millî âdetlerini ve dinini birleştirmeyi başarmıştır. Kişiliğinin itibarı ve öğretilerinin gücünden dolayı bütün Türk halkı Baba yolunu hatırlar. İnsanlar her zaman onun türbesinin başında *Kur'an* okumuş ve türbesini ziyaret etmişlerdir. İslam'a bürünen yabancı akımlar Yesevi'nin ilmini de türbesini de yok edip, onu yeryüzünden silmek istemişlerdir. Çünkü Yesevi varken kendilerinin

kötü niyetlerini gerçekleştiremeyeceklerini iyi bilirler. Onlar Kazakların zihnini zehirleyip, millet olarak onları yok edemezler (Myrzakhmetuly, 2016, 2).

Herhangi bir varlık fenomeni, ancak sonsuz sevgi olduğunda ortaya çıkacaktır. Sadece sonsuz sevgi sayesinde nesnelerin içsel anlamını öğrenebiliriz. Bu epistemolojinin bir gereğidir. Dolayısıyla konu dinî ilimlere geldiğinde Yesevi, şüpheciliği ortadan kaldıran manevi bir öğretmendir.

Ve Ahmet Yesevi 100. Hikmette şöyle vaaz veriyor:

*“Ateşe koysa, ateşten yanmaz âşık kişi;
Yer ve göğü bostân kılar akan yaşı;
Allah dese, şüphesiz parlar içi-dışı;
Yakılmak-yanmak Âşıklara adet olur”*,

diye, Allah’a olan sevginin en yüksek biçimini sunar.

1.2. Yaşam ve Ölüm Fenomeni

Ahmet Yesevi'nin ilminde yaşam ve ölüm olgusunun özel bir anlamı vardır. Nefis kötülüğün kaynağıdır, ruh iyiliğin kaynağıdır. Nefis ve ruh bir arada var olamaz. Bir kılıfa iki bıçağın sığmaması gibi. Ruhun varlığı, nefisten kurtulma görevidir. Hayatın özü, ruhun bütünlüğünde, zihnin aynasının saflığındadır. Ahmet Yesevi, Hak dışındaki tüm dünyalardan vazgeçilmesini ve böylece gerçek hayatın anlamının idrak edilmesini ister. Ona göre gerçek hayatın özü, ruhun üstünlüğündedir. Ruh galip gelirse, insan hayatın anlamını anlayabilir. Sonsuzluğun özünü elde etme fırsatına sahip olabilir. Ve nefisle hareket edenler için hayatın bir anlamı yoktur. Sadece geçici olarak inginçtir.

Akl, imanın koruyucusudur. Akıllı başında ve imanı kuvvetli olan kimse, hiçbir kötülüğe, hıyanete ve zulme başvurmaz. Bir insanı kabalık ve baştan çıkarma dünyasından ancak akıl ve inanç ayırabilir. Bu nedenle hikmetin muhtevası, ahlakın, hikmetin, adaletin, dürüstlüğün, tek kelimeyle ahlakın özüdür.

Ayet-i Kerimelerde ‘dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu’ kayıtlıdır. Dünya, insanlar arasında bir oyun, eğlence, süs ve bir anlamda yarıştan ibarettir. Bu bakımdan oyunda fazla oyalanmamak veya oyunda, eğlencede ömrü harcamamak gereklidir (Ay, 2020, 281).

Bilge düşünür, Allah'ın hakikatine ulaşmak için gönüllü olarak hayattan vazgeçer, hayatını bir kereden fazla feda eder ve yaşam ile ölüm arasındaki sonsuz çatışmayı kendi başına çözer. Yesevi, eski Yunanlılardan günümüze kadar varoluş akımlarını ilgilendiren insan yaşamının özüne ilişkin soruları, yaşamı ve öğretileri aracılığıyla yanıtlamıştır.

Varoluş kavramının anlamını ortaya çıkaran olgu ölümdür. Ölüm olgusunu keşfederek hayatın ‘anlamı’ kavramına sahip olabiliriz.

Ölüm fenomeni nerede? Kişi ancak ölüm gerçekleştiğinde yaşamın anlamı hakkında düşünmeye başlar. Sevilen biri öldüğünde, iki dünyayı birbirine bağlayan ölüm olgusunu yaşar. Korku, kişinin kendi hayatı için bir sorumluluk duygusu yaratır. Hayatın ve ölümün tam ortasında olduğunu fark eden kişi, “sınır durumu” yaşar. Hayatını analiz edebilecek, iyi ve kötüyü ayırt edebilecektir. Öyleyse ölüm hayatın anlamını açıklamanın bir yoludur. Çünkü her şeyin değerini açıklayan, “yok”tur. Yok

aracılığıyla “var”ın değerini anlamak doğal bir yasadır. İnsan için şu anda yaşadığı dünyası “yaşam”, “var” ise, “ölüm”, “yok”tur. Yani “ölüm” “yok” olarak “yaşam”ı “var”ı anlatır. Ancak Yesevi hikmetiyle, hayatın anlamını sadece “ölüm” “yok” aracılığıyla değil, “hayat” içinde de yani “var” iken anlamamız için bizi teşvik eder.

Örneğin 26. Hikmette:

*“Bir gün olup ecel vakti yakın yetse,
Sana bana asıl vatan hükmünü söylese,
Ölmeden kalıp cân acısının zehrini tatsa,
Ne yüz ile Hazreti’ne varayım ben işte.” (Divân-ı Hikmet, 26)*

Veya 28. Hikmette:

*“Ömrüm sona erdiğinde ne eylerim Allah’ım;
Cân alıcı geldiğinde ne eylerim Allah’ım?
Cân vermenin vehminden, Azrâil’in zahmetinden,
Şefkat olmasa senden, ne eylerim Allah’ım?”*

*Cân vermek işi zor, kolay eyle yâ Cebbâr;
Senden başka yok gâm gideren, ne eylerim Allah’ım?
Cânım ayrı olduğunda, bedenim burada kaldığında,
Sal üzere aldığında ne eylerim Allah’ım?” (Divân-ı Hikmet, 28)*

diye ölüme önceden hazırlanır. Sonra 10’cu Hikmette özetler:

*“Yer üstünde ölmeden önce diri öldüm,
Altmış üç yaşta sünnet dedi işitip bildim,
Yer altında cânım ile kulluk eyledim,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmet” (Divân-ı Hikmet, 10).*

Başkalarının ölümü daha dramatik olabilir. Varoluşun sonu “nesnel olarak” mevcuttur. Varoluş, olaylarda başkalarıyla birlikteyken bile ölümü deneyimlemeye muktedirdir. Ölümün “nesnel” sunumu, “varoluşun” bütünlüğünü ve ontolojisini tanımlamamızı sağlar (Heidegger, 2003, 503).

102. Hikmette:

*“Ömrün sonunda olacaktır bir gün tamâm,
Bu iş ile gitsen eğer selâm ‘yurdu’,
Helâli bırakıp yemiş olsan dâimâ harâm,
Azâbını gidip orada çekmek gerek.*

*Kul Hoca Ahmet tevbe eyle ölmeden önce,
Al yanağın kabirde yatıp solmadan önce,
Yılan-çıyan kabrin içine dolmadan önce,
Kazâ kalsa râzı olup durmak gerek” (Divân-ı Hikmet, 102)*

diye ölüm acısını hafifletme biçimleri sunar.

Varoluşsal tema çerçevesinde kendi düşüncelerini yazan Kazakistanlı bilimadamı Sanjar Kerimbay, ölüm olgusunu şöyle açıklamaktadır: “Varoluşçular, ‘ölüm’ faktörünü olumlu bir ışıkta görürler. Onunla yüzleşmek insanı güçlendirir. Sonuç olarak, birey bireyselleşir, akılsız kalabalıktan ayrılır” (Kerimbay vd. 2021, 170).

Hoca Ahmet Yesevi, İslam tasavvufunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yolun ana ilkeleri şunlardır: Öğrencinin öğretmenine saygısı, adalet ve mükemmellik, Allah'ın tanınması, cömertlik, inanç ve tefekkür (Kenzhetayev-Tan, 2020, 347).

Yesevi'nin dünya görüşünde ölüm korkusu yoktur. Aksine, 'hayatın anlamı'nı anlayarak ölümlle yüzleşmeye hazır olunması açıktır. Çünkü Türk görüşünde 'ölüm' yoktur. Aksine aslına "döndü" söylenmektedir. Fani ve baki arasındaki "yaşam" yolu, "iki dünyada da şöhret kazanın" nimetinin özü budur. Bu, Türk dünyasının geleneklerinden türeyen metafizik bir ilkenin sonucudur. Baba'nın konumu ayrıca aşağıdakileri ima eder:

*"Ey müminler bu dünyânın sonu yok,
Doğru bilersen aslâ bunun yalanı yok,
Kim bilmese vallahi onun imânı yok,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmet" (Divân-ı Hikmet, 10).*

Yaradan insanoğluna iyilik ve kötülük, hayırseverlik ve cahillik gibi hareketleri, iyi ile kötüyü ayırtedebilen bir beceri kazandırmıştır. Yaradandan inen kutsal kitaplarla evrensel derecede rehberlik edebilen öncü şahsiyetlerin kaidelerini örnek almak insanı ahlaki hareketlere sürükler. Bu, insanın kendisini insan olarak korumanın, hayatın özünü idrak ederek ölümden korkmamanın tek yoludur.

Sonuç

Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinin özü de buna işaret etmektedir. Çalışmadaki Ahmet Yesevi, Hikmetlerinde transandantal deneyim yoluyla insanın dünyaya karşı olan açıklığını açıkça göstermektedir. Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde varoluş kategorilerinin yorumlanmasındaki yönelimsel yaklaşımı dikkate alarak aşağıdaki sonuçlara buluşuruz:

Öncelikle varoluş kategorilerinin derin felsefi özünü anlamak için Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde de olduğu gibi yönelimsel yaklaşımı kullanmak gerekmektedir.

İkinci olarak varoluşsal durumların yönelimsel deneyimi, varlıkların keşfedilmesine katkıda bulunmaktadır.

Üçüncü olarak transandantal deneyimler, insanın doğal bir özelliği ve bütünlüğü ilkesi olarak açıklık yoluyla ortaya çıkabilir.

Çalışmaya konu olan Ahmet Yesevi'nin hikmetinin dinî-varoluş güdüsünü (özünü) tartışırken, hikmetin faydaları hakkında şu sonuçlara geldik:

- Hikmetlerde rastlanan varoluşçuluk kategorilerini iyi bir şekilde uygulayan bir toplumda insan(lık) sevgisi hâkim olur;
- Yesevi'nin hikmetleri varoluşsal buhranları önleme usulüdür;
- "Kâmil Müslüman" Yaradana gerçekten âşık olma sayesinde meydana gelir;
- İnsan varlığı hakkındaki sorulara dinî-varoluşçu cevaplar almanın bir yolu.

Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesi, uzun zamandan bu yana Türkistan'ın mimarî mirasını canlandıran bir eserdir. Yine de bu türbe, sadece mimarî medeniyetin değil, Türk ülkelerinin bir araya geldiği bir manevî yerdir. Onun önemi gün geçtikçe artmaktadır. Evrensel düşüncüyü yayan Ahmet Yesevi "hikmetlerinin" varoluşsal özünü bir hayat ilkesine dönüştürebilmek gelecek nesillere kalmıştır! Düşünürün sözüyle özetlersek:

“Benim hikmetlerim Hakk’ın övgüsü
 Muhabbet ehlinin derdinin devâsı.
 Benim hikmetlerim şeker ve baldır
 Bütün sözler içinde paha biçilmezdir” (Divân-ı Hikmet: Münacat).

Ahlakın altın direği, varoluşçuluğun tartışılmaz kategorileridir. İnsan doğasını şekillendiren faktörler olarak Ahmet Yesevi’nin hikmetlerindeki varoluş niteliklerini modern dünya görüşüne uygun yaparak yaşam ile ilgili meselelerin cevabı olarak yerinde kullanmak mantıklıdır.

Kaynaklar/References

- Abbagnano, Nikolo. *Varoluşun yapısı. Varoluşçuluğa giriş. Pozitif Varoluşçuluk*. İtalyanca çeviri: A.L. Zorin. St. Petersburg: Aleteia, 1998.
- Abdigaliev, Laura. “İzgilik filofosyalıq uğım retinde”, *Al Farabi* 73 (Mart 2021), 43-59.
- Ay, Alper. *Divân-i Hikmet’te Manevî Ayet İktibasları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2020.
- Ayan, Ekrem. *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017.
- Gagarin, Anatolii. “Kontseptsiya İntentsiyonalnosti v Ekzistentsiyalnoy Filofosfiyi”. *Manuskript* 62 (Aralık 2015), 39-42.
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Almanca çeviri: V.V. Bibikhin. Kharkov: Folio. 2003.
- Jaspers, Karl. *Tarihin Anlamı ve Amacı*. Moskova: Siyasi Yayınevi, 1991.
- Kalın, İbrahim. “Hoca Ahmet Yesevi, Hüküm ve Hikmet”. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 80 (Kış 2017), 1-15.
- Kenjetay, Dosay. *Hoca Ahmet Yesevi’nin Düşünce Sistemi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Yayınları, 2003.
- Kenzhetayev Dosay-Tan Muzaffer. “Tarihi Marksist Diyalektik Karşısında Yesevi Kültürü”. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95. (Eylül 2020), 335-347.
- Kerimbay, Sanzhar. *Yassau Olayları. Okuyucunun Otbasy’si*. 2-Basylym. Almatı: Otbaşı Chrestomatiyası, 2021.
- Kudaiberdiuly, Şakarım. “Qazhıma Oiyum, Qazhıma”. *Üç Tomdık Zhinaq*, Almatı: Abay Halıkaralık Klubu, 2008.
- Myrzakhmetuly, “Mekemtas. Mangilik Shamshyrak: Yassau ilimi men Abay Zholy”. Erişim 06 Eylül 2016. <https://kozhalar.kz/20162887-mangilik-shamshyra-q-yassau-ilimi-men-abaj-zholy>
- Nısanbayev, Abdimalik. “Diuanı Hikmet Danaly, Kazynasy”. *Hakikat* 7 (Temmuz 1998), 16.
- Nugman, G. Bakhredde – Shaimukhanova, Saule. *Göçebe Medeniyet Tarihinde Kazakistan: Ders Kitabı*. Yarar. Karaganda Devlet Teknik Üniversitesi. Karaganda: KSTU yayınevi, 2008.
- Nurışeva, Zh. Gulzhıhan. *Adam Omiri Mani Maselesinin Qazaq Filofosfiasyndagy Korinisi (Kazak Felsefesinde İnsan Hayatının Özünün Sorununun Yansıması)*. Almatı: Al Farabi Atındağı Kazak Ulttık Universiteti, Filofosfiya Jane Sayası Ğılımdar Fakülteti, Doktora tezi, 2002.
- Ömerustaoğlu, Adnan. “Ahmet Yesevi Felsefesi”. *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Eylül 2016)* Editörler: Ömer Kul, Ümran Yaman, Emine Temel, Filiz Ferhatoğlu, Seda Aksüt Çobanoğlu, Emre Kurban, Cezmi Bayram, C.1/ 68-81. İstanbul, 2016.
- Tatçı, Mustafa. *Yesevi, Ahmet Divan-ı Hikmet*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2017.